

До разової спеціалізованої вченої ради
ДФ 2023-20
Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого
61024, м. Харків, вул. Пушкінська, 77

ВІДГУК

офіційного опонента

**докторки юридичних наук, професорки Менджул Марії Василівни
на дисертацію Расько Юлії Олександрівни на тему:
«Обмеження свободи договору у цивільному праві»,
подану на здобуття наукового ступеня
доктора філософії за спеціальністю 081 Право**

Актуальність теми дисертаційного дослідження Расько Юлії Олександрівни «Обмеження свободи договору у цивільному праві» зумовлена тим, що в умовах війни, руйнування інфраструктури, спаду економіки вкрай важливим є відновлення України, залучення інвестицій та створення умов, які б сприяли розвитку підприємництва, гармонійно забезпечували принцип свободи договору у приватних відносинах. За таких обставин особливої актуальності набуває дослідження проблем обмеження свободи договору у цивільному праві, адже такі обмеження не можуть бути непропорційними та необґрунтованими, а також такими що б уповільнювали відновлення України. Наведені обставини не залишають сумнівів щодо актуальності теми дослідження, яке обрала здобувачка та зумовлюють науково-практичну цінність роботи.

Дисертацію виконано на кафедрі цивільно-правової політики, права інтелектуальної власності та інновацій Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого в межах та відповідно до цільової

комплексної програми «Проблеми вдосконалення регулювання особистих немайнових та майнових відносин в Україні» (державна реєстрація № 0111U000963).

Оцінка обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій дисертації, їх достовірності та новизни зумовлюється належним науково-теоретичним рівнем та практичною значимістю положень та висновків за результатами дисертаційного дослідження. Представлене дисертаційне дослідження Расько Юлії Олександрівни є цінним для доктрини приватного права, оскільки вирішує важливе наукове завдання – на підставі аналізу чинного законодавства України, практики його застосування й теоретичного осмислення наукових доробків вітчизняних і зарубіжних учених у відповідних галузях знань, визначити поняття та сутність обмеження свободи договору у цивільному праві України, а також напрацювати практичні рекомендації із вдосконалення цивільного законодавства із врахуванням європейських стандартів. Вказане дозволило сформулювати мету і завдання дослідження та обґрунтувати висновки, яким притаманні необхідні ознаки новизни.

Ознайомившись зі змістом дисертації Расько Юлії Олександрівни зроблено висновок, що авторці вдалося досягти поставленої мети, у тому числі завдяки успішному виконанню поставлених завдань.

Дисертантка проявила належний рівень знань юридичної літератури, нормативно-правових актів, здійснила ретельний аналіз судової практики, а також окреслила низку дискусійних питань у сфері приватного права щодо обмеження свободи договору. Методи дослідження, які були вдало застосовані Расько Юлією Олександрівною, є комплексним поєднанням загальнонаукових та спеціально-юридичних методів наукового пізнання, зважаючи на особливості предмету та об'єкту, мети та завдань дисертаційного дослідження, зокрема застосовано: діалектичний, метод системно-структурного аналізу, формально-юридичний метод, порівняльно-правовий та інші методи.

вказані тенденції і посилити захист прав споживачів у цифровізованому просторі.

Викликають науковий інтерес положення дисертації, в яких наведено аргументацію, що типові договори суттєво обмежують свободу договору і вони є окремими видами правочинів, що мають типові істотні умови для однакового регулювання окремих цивільних правовідносин.

Важливими в теоретичному та практичному плані є й інші висновки та пропозиції у дисертаційному дослідженні Расько Юлії Олександрівни.

Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації, є досить високим, пропозиції розроблено на належному науково-теоретичному рівні з урахуванням виявлених проблем правозастосування і спрямовано на забезпечення правової визначеності норм цивільного права та єдності правозастосовної практики.

Теоретичне та практичне значення одержаних результатів дисертаційного дослідження Расько Юлії Олександрівни полягає в тому, що викладені в дисертації теоретичні положення, висновки та рекомендації можуть бути використані у науково-дослідній діяльності – для подальшого розвитку доктрини цивільного права у частині регулювання договірних зобов'язань, дії принципу свободи договору; в навчальному процесі – при викладанні навчальних дисциплін «Цивільне право», «Доктрина цивільного права»; у нормотворчій діяльності – для удосконалення цивільного законодавства у процесі рекодифікації ЦК України.

Повнота викладу положень дисертації в наукових публікаціях, зарахованих за темою дисертації. Детальне ознайомлення з текстом дисертаційного дослідження Расько Юлії Олександрівни, опублікованими працями за темою дисертації надає можливість зробити висновок, що основні результати дисертаційного дослідження викладено у восьми публікаціях, з яких чотири статті у фахових виданнях та зарубіжному виданні, а також у чотирьох тезах доповідей на наукових та науково-практичних конференціях.

Структура дисертації обумовлена метою і предметом дослідження. Дисертація складається із вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел і додатків. Логічно структуровано зміст розділів роботи, в яких відображено: загальнотеоретичні засади обмеження свободи договору у цивільному праві України; особливості здійснення обмежень свободи договору, зокрема при виборі виду та форми договору, визначенні сторонами змісту договору та під час виконання договірних зобов'язань; теоретичні та практичні питання реалізації загальних та спеціальних обмежень свободи договору у цивільному праві України та країн ЄС. Така структура роботи надає можливість розглянути комплексно обмеження свободи договору у цивільному праві.

У дисертації дотриманий баланс розкриття усіх наукових поглядів в межах обраного напрямку. Дисертація базується на джерельній базі, до якої включені наукові праці вітчизняних і зарубіжних вчених, а також нормативно-правові акти що стосуються обмеження свободи договору не лише за цивільним законодавством України, а й інших держав.

Праця базується на достатній джерельній базі (це роботи з доктрини приватного права, цивільне законодавство України та іноземних держав, судова практика). У дисертаційному дослідженні зроблені коректно посилання на використані джерела, що засвідчує проведений ґрунтовний аналіз, який базується на працях вітчизняних та зарубіжних науковців з зазначеної тематики. Положення, висновки та пропозиції, що виносяться здобувачкою на захист, додатково висвітлюють відомі в науці положення та сприяють продовженню і поглибленню досліджень обмеження свободи договору.

У розділі 1 «Загальнотеоретичні засади обмеження свободи договору у цивільному праві України» дисертанткою розглянуто становлення принципу свободи договору у цивільному праві України та його трансформація у процесі історичного розвитку, правову природу обмежень свободи договору у цивільному праві та види обмежень свободи договору.

Доволі цінним є висновок авторки про потребу розробки авторської дефініції поняття, зокрема запропоновано наступне визначення: «обмеження свободи договору – це встановлений ЦК України чи іншим актом вітчизняного цивільного законодавства спеціальний правовий режим регулювання у зобов'язальних відносинах, який є обґрунтованим, справедливим, пропорційним, визначає правомірність дій з метою гарантування балансу публічних інтересів та інтересів учасників зобов'язальних відносин». Не менш важливим є положення, що добросовісність, справедливість та розумність слід «розглядати як взаємопов'язаний із свободою договору принцип, який визначає основні напрямки та межі договірної свободи стосовно як переддоговірних, так і договірних відносин. Обґрунтовано також, що принцип добросовісності, справедливості та розумності визначає і межі договірної свободи на етапі виконання сторонами своїх зобов'язань за договором, виконуючи функцію інструменту попередження зловживання свободою договору».

Доволі обґрунтованим є висновок авторки, що класифікувати обмеження свободи договору за суб'єктивним критерієм можна на вертикальні обмеження (встановлені державою) та горизонтальні (визначені сторонами договору щодо подальших дій по його виконанню та припиненню).

Важливим в теоретичному та практичному аспекті є висновок, що для гарантування верховенства права необхідним є забезпечення пропорційності при обмеженні договірної свободи, що є одним із проявів дотримання розумного балансу між приватними та публічними інтересами, при цьому цілі обмеження свободи договору повинні бути істотними, а самі правові засоби обмеження обґрунтованими та мінімально обтяжливими для учасників договірних відносин.

У розділі 2 «Особливості здійснення обмежень свободи договору у цивільному праві України» проаналізовано обмеження свободи договору при виборі виду та форми договору, при визначенні сторонами змісту договору, а також під час виконання договірних зобов'язань.

Важливим як в теоретичному, так і в практичному плані є висновок, що положення про те, що особливості обмеження свободи договору обумовлені диспозитивно-імперативним характером їх правового регулювання, а також необхідністю забезпечення для сторін можливості обирати найкращий з огляду на їх власні цілі та інтереси вид правочину, визначати його істотні умови. У той же час, є ряд правочинів, що в силу своєї правової природи суттєво обмежують свободу договору, зокрема мова йде про публічні договори, договори приєднання, типові та попередні договори, а також договори з особами, які перемогли на прилюдних торгах.

Також авторкою детально обґрунтовано, що в європейському праві закріплено усталені підходи до свободи договору при узгодженні сторонами змісту договорів. При цьому зроблено акцент на необхідності захисту слабших сторін у зобов'язальних правовідносинах та на рівні Принципів європейського договірного права та Директиви Ради ЄС № 93/13/ЄЕС закріплено поняття «несправедливі умови договорів». Для імплементації положень вказаних актів європейські держави приймають відповідні національні спеціальні закони (наприклад, у Сполученому королівстві прийнято Закон «Про несправедливі умови в договорах зі споживачами» № 2083 (1999 р.).

Важливим в теоретичному та практичному аспекті є висновки, що основним обмеженням договірної свободи на етапі виконання договору є критерій належності виконання. Адже саме від цього залежить подальша динаміка цивільних правовідносин, можливе як припинення правовідносин належністю виконання, так і їх зміна чи припинення через неналежність. ЦК України і при регулюванні способів забезпечення виконання зобов'язань врахував свободу договору, так як вказаний перелік можливих видів (неустойка, гарантія, порука, притримання, право довірчої власності та завдаток) не є вичерпний і сторони у договорі вправі встановити інший вид. Загальний підхід однаковий – якщо сторона не виконала або неналежно

виконала зобов'язання наступають правові наслідки, у тому числі у вигляді додаткової відповідальності, наприклад у вигляді неустойки.

У розділі 3 «Теоретичні та практичні питання реалізації загальних та спеціальних обмежень свободи договору у цивільному праві України та країн ЄС» здійснено порівняльний аналіз законодавчого обмеження свободи договору з метою захисту прав споживачів в Україні та країнах ЄС, з'ясовано обмеження свободи договору у типових договорах в Україні та країнах ЄС.

Слушними та логічними є пропозиції дисертантки щодо стандартів, які гарантовані чинним законодавством України та є обмеженням договірної свободи задля захисту прав споживачів: встановлення законом чіткого переліку даних та інформації, про які має бути обов'язково повідомлено споживача перед укладанням договору; додаткове право споживача на розірвання договорів, у випадках та порядку, встановленому законом; гарантії для споживача щодо поставки товару (надання послуг) у вигляді чітких строків, визначених законом; можливість заміни товару аналогічним, тільки якщо споживача про таку умову договору було повідомлено заздалегідь.

Заслуговує на підтримку висновок, що важливим з огляду на євроінтеграцію є аналіз сучасних тенденцій на рівні ЄС щодо захисту прав споживачів. З 2022 по 2023 роки Європейська Комісія здійснює аналіз відповідності європейського права захисту прав споживачів у цифровому середовищі. Проведений моніторинг виявив низку проблем та негативні практики у європейських державах. Саме тому, у ЄС відбуватиметься посилення захисту прав споживачів із одночасним обмеженням договірної свободи контрагентів у мережі Інтернет, у тому числі з метою посилення стандартів для онлайн-згоди та поінформованості споживача при укладенні договорів у цифровому просторі, гарантуванні здійснення ним вільного та інформованого вибору, усунення негативних наслідків «цифрової асиметрії». Україні в умовах післявоєнної відбудови необхідно також враховувати

Аналіз тексту дисертації свідчить про **відсутність порушення автором академічної доброчесності**. Дисертаційна робота Расько Юлії Олександрівни свідчить про ґрунтовне опрацювання нею чинного законодавства України, законодавства європейських держав, матеріалів судової практики. Джерельну базу дисертації варто визнано достатньою для виконання поставлених завдань. У дисертаційній роботі наявні посилання на відповідні джерела інформації в разі творчого використання ідей, розробок, тверджень інших авторів, дотримано вимог законодавства про захист авторських прав, надано достовірну інформацію про результати наукової діяльності. В роботі не виявлено ознак академічного плагіату, самоплагіату, фабрикації, фальсифікації. Дисертанткою витримано вимоги ст. 42 Закону України від 05 вересня 2017 р. «Про освіту» щодо академічної доброчесності.

Дискусійні положення та зауваження щодо змісту дисертації. Незважаючи на значну кількість науково обґрунтованих висновків, деякі положення все ж викликають дискусію та з огляду на це потребують додаткового пояснення під час захисту, а саме:

1) авторка пропонує власне визначення поняття «обмеження свободи договору», зокрема, що *«як встановлений ЦК України чи іншим актом вітчизняного цивільного законодавства спеціальний правовий режим регулювання у зобов'язальних відносинах, який є обґрунтованим, справедливим, пропорційним, визначає правомірність дій з метою гарантування балансу публічних інтересів та інтересів учасників зобов'язальних відносин»*. Водночас у аспекті посиленої євроінтеграції України, чи вірним є обмеження у визначенні *«вітчизняним цивільним законодавством»*, адже на рівні ЄС прийнято ряд Директив, у тому числі у сері захисту прав споживачів, які також регламентують окремі аспекти обмеження договірної свободи. Крім того, питання договірної свободи та стандарти захисту прав може визначатися і практикою ЄСПЛ.

2) авторкою зауважено, що вперше *«здійснено класифікацію обмежень свободи договору за суб'єктним критерієм. Запропоновано виділити*

вертикальні обмеження (встановлені державою) та горизонтальні (визначені сторонами договору щодо подальших дій по його виконанню та припиненню)». Водночас пояснення потребує практична цінність вказаної класифікації;

3) потребує уточнення позиція авторки щодо того, які ознаки обмеження свободи договору виділено, а саме *«узгодженість із принципами вітчизняного цивільного права, моральними засадами суспільства та звичаями ділового обороту»*, оскільки узгодженість важлива також із принципами міжнародного права, і не можна вважати, що наприклад такі принципи як правова визначеність чи пропорційності, які отримали надзвичайний розвиток у практиці ЄСПЛ, не є такими, з якими не повинно узгоджуватися обмеження свободи договору;

4) авторкою у висновках зауважено, що *«для України при рекодифікації Цивільного кодексу необхідно врахувати всі останні зміни в рамках ЄС та запровадити як обов'язкову умову для всіх договорів (особливо типових) про дотримання законодавства про захист персональних даних та передбачити належний і безпечний цифровий порядок передачі персональних даних»*. Про те відсутні чіткі пропозиції щодо того, які саме зміни потрібні для захисту персональних даних в умовах цифровізації та поширення електронних правочинів.

Водночас, висловлені зауваження суттєво не впливають на загальну позитивну оцінку дослідження Расько Юлії Олександрівни *«Обмеження свободи договору у цивільному праві»*. Слід зауважити, що робота є цінною, важливою, самостійною, завершеною творчою працею. За своїм змістом, науковими результатами, актуальністю та новизною є самостійним вкладом в науку цивільного права. Оформлення дисертації відповідає встановленим вимогам.

Таким чином, враховуючи актуальність, обґрунтованість, цінність та новизну отриманих результатів, дисертація Расько Юлії Олександрівни на тему *«Обмеження свободи договору у цивільному праві»* як за змістом, так і

за оформленням відповідає спеціальності 081 Право та вимогам Порядку підготовки здобувачів вищої освіти ступеня доктора філософії та доктора наук у закладах вищої освіти (наукових установах), затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 23 березня 2016 року № 261 (зі змінами і доповненнями від 03 квітня 2019 року № 283), пунктам 6, 7, 8, 9 Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 12 січня 2022 року № 44, а її автор – Расько Юлія Олександрівна заслуговує присудження наукового ступеня доктора філософії в галузі знань 08 Право за спеціальністю 081 Право.

Офіційний опонент:

докторка юридичних наук, професорка,
професорка кафедри цивільного права та процесу
Ужгородського національного університету

Марія МЕНДЖУЛ

